

Abstract

RhetoricaScandinavica, ISBN 1397-0534

No 78, 2018, pp 75--86

Publisher: Retorikförlaget AB

Author Lisa S. Villadsen, University of Copenhagen.

Title "For shame; don't feel that way! Sanctioning shame in public debate" [Fy, skam dig ikke! Skam som sanktioneret og konstruktiv følelse i den offentlige debat].

Abstract This article contributes to scholarship on emotions in political rhetoric by way of complicating commonly held views on which types of emotions are appropriate in public debate. The article examines the feeling shame from two perspectives, each rhetorically and critically oriented: one is analytical, the other theoretical. The case material comes from Danish politics where a group of celebrities stated to the press that they felt ashamed on account of Denmark's policy regarding refugees and immigrants. Based in analysis of the public reaction from the Prime Minister I show how the feeling shame and those who felt it were marked as inappropriate from public debate. In the latter part of the article I theorize on negative emotions and shame in public rhetoric. Drawing on contemporary political philosophy and feminist and queer theory I argue for a more nuanced view on appeals to the emotion shame. Closer reflection suggests that it does not necessarily imply the destructive social distancing one would ordinarily expect but that it has potential as a marker of solidarity with the collective and as such can drive ethical reconsideration.

Keywords shame, public debate, refugees, patriotism, identification, negative emotions.

*Lisa S. Villadsen er lektor i retorik ved Institut for Medier, Erkendelse og Formidling, Københavns Universitet.
E-mail: lisas@hum.ku.dk*

Lisa S. Villadsen:

Fy, skam dig ikke!

Skam som sanktioneret og konstruktiv følelse i den offentlige debat

Artiklen bidrager til forskning om følelser i politisk retorik ved at komplicere almindeligt accepterede synspunkter om hvilke typer følelser der er passende i offentlig debat. Artiklen belyser følelsen skam fra to vinkler der begge er retorisk og kritisk orienterede: en analytisk og en teoretisk. Eksempelmaterialet stammer fra dansk politik hvor en række kendte danskere udtalte sig til pressen om at de følte skam på foranledning af den førte flygtninge- og indvandrerpolitik i Danmark. Jeg undersøger hvordan følelsen skam og dens ophavsmænd dømmes ude af den offentlige debat. I artiklens anden del teoretiseres om negative følelser og skam i offentlig retorik. Jeg trækker på moderne politisk filosofi, feministisk teori samt affektteori for at argumentere for et mere nuanceret syn på appeller til følelsen skam. En nøjere analyse peger på at den ikke nødvendigvis indebærer den ødelæggende distancering man typisk forventer, men at den har potentiale som en solidaritetsmarkør som kan drive konstruktiv kollektiv etisk genovervejelse.

Følelsers rolle i politik diskuteres både i den offentlige debat og i forskningskredse. En grundantagelse i artiklen er at følelser i det offentlige rum er normativt kodede og indskrevne i socialt regulerende kredsløb.¹ Visse følelser medfører mere markante sociale sanktioner end andre. De er interessante for retorikere at undersøge, fordi måden de mobiliseres og modtages på, er indikativ for de normer der præger samfundet: Hvilke følelser er acceptable, hvilke ikke og hvorfor? Appeller til følelser som for eksempel håb er ukontroversielle uanset hvor kliché-

1 Se fx Erin Rands oversigtsartikel ”Bad Feelings in Public: Rhetoric, Affect and Emotion,” *Rhetoric and Public Affairs* 18, nr. 1 (2015).

fyldte de forekommer. Det modsatte gælder for følelsen skam.

Artiklen belyser følelsen fra vinkler der begge er retorisk og kritisk orienterede: en analytisk og en teoretisk. Eksempelmaterialet stammer fra dansk politik hvor nogle kendte personer udtalte sig til pressen om at de følte skam over Danmarks flygtningepolitik.² Fremfor at anskue følelser som indre psykologiske fænomener følger jeg Sara Ahmed i at behandle dem som sociale og kulturelle praksisser for at pege på hvordan de regulerer og former borgeres og kollektivers emotionelle orientering og adfærd.³ Interessen her samler sig om den signalfunktion som udtalelserne tages som udtryk for.

Først analyserer jeg udvalgte negative reaktioner på skamudtalelserne. Aristoteles' følelslære og nutidig psykologisk og sociologisk forskning om skam inddrages som grundlag for analysen. Jeg viser hvordan følelsen skam og dens ophavsmænd sanktioneres som upassende i den offentlige debat. I artiklens anden del diskuteres følelsen skams rolle i det offentlige liv. Jeg trækker på moderne politisk filosofi, men henter også inspiration fra feministisk teori og affektteori, for at argumentere for et mere nuanceret syn på appeller til følelsen skam og dens mulige konstruktive funktion i offentlig debat end det fremherskende. Diskussionen peger på at aktivisering af skamfølelse ikke nødvendigvis indebærer den ødelæggende distancering man typisk associerer med den, men at den har potentiale som en solidaritetsmarkør som kan drive etisk selvrefleksion.

Politisk baggrund: Dansk flygtningepolitik 2015-16

Spørgsmålet om hvem der med hvilken ret kan skamme sig over Danmark og dansk politik, var genstand for en hektisk debat i 2016. I efteråret 2015 øgedes antallet af flygtninge markant. Frontex, EUs agentur for grænsekontrol, registrerede 400% flere flygtninge end året før.⁴ Udlændinge- og integrationsminister Inger Støjberg tog initiativer til at formindske ”flygtningestrømmen” til Danmark; blandt andet med en 50% reduktion i den månedlige ydelse og stramninger i muligheden for familiesammenføring. Ministeriet indrykkede annoncer om disse stramninger i mellemløstlige aviser for at afholde flygtninge fra at komme til Danmark. Teltlejre blev etableret trods kapacitet på eksisterende asylcentre.⁵ Regeringens lovforslag L87 – døbt ”smykkeloven” fordi den bemyndigede politiet til at beslaglægge flygtninges personlige ejendele hvis værdi oversteg 3000 DKK – affødte især megen kritik.

2 Artiklens fokus er på individers eller grupperes udtryk for deres *egen* skam i forhold til et politisk eller nationalt fællesskab. Det altså *selv-refererende* skam i den offentlige debat der undersøges.

3 Sara Ahmed, *The Cultural Politics of Emotion*, 2. udg. (Edinburgh: Edinburgh University Press), 9.

4 refugees.dk, tilgået 28. jan. 2017: <http://refugees.dk/aktuelt/2016/august/meget-faa-nye-asylansoegere-kommer-til-danmark/>.

5 Theis Lange Olsen, ”Røde Kors om Løkses asylstramninger: Er Danmark blevet et uland?” *Politiken*, 13. nov. 2015, <https://www.dr.dk/nyheder/politik/roede-kors-om-loekkes-asylstramninger-er-danmark-blevet-et-otland.>

Initiativerne blev kritiseret for at være ren symbolpolitik. Også internationalt vakte loven opsigt. Flygtninge- og integrationsministeren samt udenrigsministeren måtte til Bruxelles og ”forklare” loven for EU-Parlamentets borgerretighedsudvalg, og loven blev kritiseret ved en FN-høring om menneskerettigheder. I den omfattende internationale mediedækning blev der sammenlignet med Nazi-Tysklands beslaglæggelse af jøders ejendele.

De kendte skammer sig

I danske og udenlandske medier udtalte en række kendte danskere sig om regeringens flygtningepolitik.⁶ Filminstruktøren Thomas Vinterberg udtalte på et pressemøde på filmfestivalen i Berlin at han skammede sig over det politiske liv i Danmark, ”over det danske ansigt udadtil, og [...] over den skræmmekampagne, der har været i gang.” I et læserbrev til den engelske avis *The Guardian* skrev skuespiller Sofie Gråbøl at hun havde ”svært ved at kende [s]it land lige nu”, og at [hun gerne ville være] stolt af Danmark, men [at] det er svært.⁷ Der kom lignende udtalelser fra andre kulturpersoner, blandt andre skuespilchefen på Det Kgl. Teater, Morten Kirkskov, og sangere som Mads Langer og Medina.⁸ Disse udtalelser medførte talrige kommentarer på netmedier og i læserbreve, ikke mindst i centrum-højreorienterede fora. Vinterberg blev kaldt ”klovn”, ”elitær nasseborger”, ”virkelighedsfjern”, og ”navlepillende salonsocialist”. Det blev fremført at han som modtager af kultur støtte fra staten ikke burde udtale sig negativt om Danmark. I *Den korte avis* spurgtes der: ”[V]il Thomas Vinterberg mon foreslå, at halvdelen af de mange millioner, han får i offentlig støtte til sine film, i stedet skal gå til flygtninge og migranter?”⁹ Generelt var reaktionerne fordømmende, nedladende og truende.¹⁰ Følgende svada fra Flemming Jansen er repræsentativ: ”Jeg skammer mig over, at vores såkaldte kulturelite aldrig bliver realistisk, men henholder sig til føleriet og til den letkøbte fordømmelse af politikere og almindelige borgere. Har I da ikke skam i livet?”¹¹ Mange, især på centrum-højrefløjen, opfattede skam som en upassende følelse at bringe ind i debatten.¹²

6 Marie Ravn Nielsen, ”Vinterberg er ikke alene: 5 kunstnere, der har kritiseret dansk flygtningepolitik,” *Dr Nyheder* 12. feb. 2016, <https://www.dr.dk/nyheder/kultur/vinterberg-er-ikke-alene-5-kunstnere-der-har-kritiseret-dansk-flygtningepolitik>.

7 Anders Holm Nielsen, ”Sofie Gråbøl til *The Guardian*: Svært at være stolt af Danmark,” *DR Nyheder*, 27. jan. 2016, <https://www.dr.dk/nyheder/udland/sofie-graaboel-til-guardian-svaert-vaere-stolt-af-danmark>.

8 Nielsen, ”Vinterberg er ikke alene.”

9 Jansen, Flemming, ”Jeg skammer mig – over selvgode danske kulturpersonligheder,” *Den Korte Avis*, 22. feb. 2016, <https://denkorteavis.dk/2016/jeg-skammer-mig-over-selvgode-danske-kulturpersonligheder/>.

10 Anders Leonhard, ”JP-læsere til Vinterberg: Vi skammer os over dig,” *Jyllands-Posten*, 18. feb. 2016 <https://jyllands-posten.dk/kultur/ECE8452152/jplaesere-til-vinterberg-vi-skammer-os-over-dig/>.

11 Jansen, ”Jeg skammer mig.”

12 Erik Bjørn Møller, ”Radikale skammer sig mest over Danmark,” *Altinget*, 10. marts 2016.

Skam som en følelse i retorik

Skam har ikke traditionelt fyldt meget i vestlig offentlig diskurs. Sociologen Thomas Scheff skriver at særligt skam generelt forties eller omtales undvigende.¹³ Når skam endelig nævnes, udløser det stærke negative reaktioner så som modvilje og vrede. I følelsesforskning beskrives skam som en smertefuld følelse forbundet med følelser som ”utilstrækkelighed, hjælpeløshed, mindreværd og manglende kontrol.”¹⁴ Skamfølelsen er belastende, fordi den er fundamentalt knyttet til identiteten.¹⁵ Ifølge Yalepsykologen Peter Salovey skyldes skam at man har svigtet i forhold til ens selvopfattelse.¹⁶ Socialpsykologen Inger Glavind Bo beskriver skam som resultat af det sociale møde og den andens blik.¹⁷ Dette har sociologien Cooley kaldt ”the looking glass self”. Ifølge denne teori ”lever vi altid med en forestilling om, hvordan de andre opfatter og vurderer os, og disse vurderinger fremkalder skam og stolthed.”¹⁸

Fokus på andres opfattelse finder man også hos Aristoteles i 2. bog af *Retorik*. Hans interesse ligger i at analysere borgeres følelsesmæssige relationer i det offentlige liv, og han beskriver skam som ”en følelse af ubehag og forvirring med hensyn til øjeblikkelige, tidligere eller fremtidige fejlhandlinger, som synes at ville medføre vanry”. Skamfølelsen knytter sig til fejlhandlinger som synes ”vanærende enten for en selv eller for dem, man sætter pris på”. Han tilføjer at man ”føler skam over for dem, hvis mening man værdsætter”, og at man ”skammer sig mest over det, som foregår åbenlyst og for alles øjne”.¹⁹ Aristoteles’ beskrivelse er særligt relevant her med dens fokus på den offentlige side af følelsen: dels frygten for at miste anseelse i andres øjne,²⁰ dels at de følelser han beskriver, er samfundsmæssige følelser.²¹ Aristoteles’ tilgang forklarer hvorfor det kan vække furore at nogle kendte personer siger at de skammer sig: Deres udtalelser opfattes som en kommentar om det nationale fællesskab – både indadtil og som det må tage sig ud i andre(lande)s øjne. Selv-

.....
<https://www.altinget.dk/artikel/radikale-skammer-sig-mest-over-danmark>.

- 13 Thomas J. Scheff, *Bloody Revenge. Emotions, Nationalism, and War* (Boulder: Westview Press, 1994), 39.
- 14 Inger Glavind Bo, ”Skam – når personligheden står for skud,” i *Hverdagslivets følelser*, red. Inger Glavind Bo og Michael Hviid Jacobsen (København: Hans Reitzels Forlag, 2015), 98; June Price Tagney og Ronda L. Dearing, *Shame and Guilt*. Series Editor’s Note by Peter Salovey (New York: Guilford Press, 2002).
- 15 Bo, ”Skam,” 95.
- 16 Tagney og Dearing, *Shame and Guilt*, ix-x.
- 17 Bo, ”Skam,” 99.
- 18 Charlotte Bloch, ”Følelser. Skam, skyld, solidaritet og medfølelse i interaktion og organisation,” i *Socialpsykologi. En grundbog til et fag*, red. Michael Hviid Jacobsen, Erik Laursen og Jan Brødsløv Olsen, 477-50 (København: Hans Reitzels Forlag, 2013), 485.
- 19 Aristoteles, *Retorik*, overs. med introduktion af Thure Hastrup (København: Museum Tusulanums Forlag, 1991), B.VI.2-18.
- 20 Aristotle, *On Rhetoric. A Theory of Civic Discourse*, overs. George A. Kennedy (New York: Oxford University Press, 1991), 143.
- 21 James L. Kastely, ”Rhetoric and Emotion,” i *A Companion to Rhetoric and Rhetorical Criticism*, red. Walter Jost and Wendy Olmsted, 221-37 (Hoboken, N.J.: Wiley-Blackwell, 2008), 226.

om Vinterberg og Gråbøl kun udtaler sig om deres egne følelser, opfattes det som om de i stedet *udskammer* dansk politik eller måske ligefrem Danmark som sådan. Dette skyldes i høj grad konteksten for udtalelserne; den internationale presse i Tyskland og i England. Fordi de er i udlandet, men står frem som danskere, opfatter kritikerne at kendisserne bruger skamfølelsen til at hænge dansk politik ud internationalt og fælde en moralsk dom over deres landsfæller som har stemt på regeringspartierne. At de altså lægger afstand til deres medborgere. De voldsomme negative reaktioner antyder at Vinterberg og Gråbøl, uanset hvad deres hensigt var, vakte vrede hos deres landsmænd, præcis som Aristoteles forklarer vrede: “en ulystbetonet tragten efter hvad man opfatter som hævn for noget, man opfatter som en ringeagtsytring rettet mod en selv eller mod noget, der tilhører en, – for så vidt en sådan ringeagt er uberettiget.”²² Vredesudbrud og modangreb er typiske reaktioner på ikke-erkendt skam,²³ og det er nærliggende at forstå den voldsomme kritik som udtryk for at Vinterberg og Gråbøl fik nogle danskere til at skamme sig – enten over flygtningepolitikken eller over at blive hængt ud i andres øjne.

Skam, offentlig debat og fædrelandskærlighed

Et tema i Statsminister Lars Løkke Rasmussens Grundlovstale d. 5. juni 2016 var at der er grund til at være stolt af Danmark. Fem gange brugte han ordet ”stolt” om sine følelser for Danmark.²⁴ I tråd med Aristoteles’ pointering af at man ”føler skam over for dem, hvis mening man værdsætter”, bortmaner den danske statsminister frygten for skade på Danmarks renommé ved at bruge det fremmede blik til at fremhæve positive sider ved det danske samfund. Han citerer en britisk journalist for at det ”virker, som om danskerne ikke ved, hvor godt de har det” og gengiver hendes ros om Danmark. Også Barack Obama bliver citeret for ros til Danmark; det er et ”veldrev[et] lille land. Og det er det indtryk, som resten af verden har”. Rasmussen understreger at der ”intet forkert” er i ”at være stolt af sit fædreland og at ”Det ... ikke [er] snæversynet eller indskrænket at elske sit fædreland og at ville passe på det. For mig at se er det nærmest en borgerpligt”. Så forklarer han baggrunden for disse bemærkninger: ”I den seneste tid har der været eksempler på danskere, der har sat denne borgerpligt til side. Og som har præsenteret et vrangbillede af dansk politik ... i håbet om at sværte Danmarks gode ry og rygte i internationale medier”. Her refererer Løkke Rasmussen uden tvivl til blandt andet Vinterberg og Gråbøls udtalelser. Selvom Statsministeren accepterer ”at ikke alle er enige i regeringens politik”, og tilføjer at det ”ikke er en borgerpligt at elske regeringen”, er hans omtale af kritikken stærkt negativ: ”vrangbillede”, ”sværte”, ”ringeagt”. Selvom formuleringerne er blødt op som manglende forståelse (”mærkeligt”, ”forstår ikke”), snarere end direkte vurdering, og som hypotetiske (”hvis”) og holdt i generelle ter-

22 Aristoteles, *Retorik*, B.VII.1.

23 Bloch, ”Følelser,” 494; Bo, ”Skam,” 104.

24 Emma Qvirin Holst, ”Her er Lars Løkkes grundlovstale,” *Altinget*, 5. juni 2016, <http://www.alinget.dk/artikel/her-er-lars-loekkes-grundlovstale>

mer ("nogen"), er det klart at Statsministeren ikke billiger udtalelserne. Han "synes det er mærkeligt, når nogen har haft travlt med at sige, at de skammer sig over at være danske", og forstår ikke "hvis ens ringeagt for regeringen er så stor, at den overstiger kærligheden til [ens] hjemland". I Statsministerens reaktion kædes stolthed, fædrelandskærlighed og pligt desuden sammen, tilsyneladende uløseligt, eftersom det at udtrykke kritik af Danmark forudsættes dels at ske ud fra manglende national stolthed, dels som nærmest aggressiv tilsidesættelse af en pligt ("i håbet om", "har travlt med"). Alt i alt en mistænkeliggørelse og anklage mod kendisserne for ikke at udvise fædrelandskærlighed ved at udtrykke deres følelse af skam over landets flygtningepolitik. Ikke bare fra aviscommentatorer og læsere, men også fra Statsministerens mund, ser vi altså en klar negativ sanktionering mod de konkrete udtryk for følelsen skam.

Den amerikanske filosof Martha Nussbaum skriver om skam at følelsen er "likely to be normatively unreliable in public life, despite its potential for good".²⁵ Det korte eksempel illustrerer da også at appeller til skam i offentlig debat aktiverer reaktioner der tydeligt viser hvor problematisk denne følelse er som persuasiv appel: Den støder typisk folk fra sig og vækker vrede og modvilje mod den person der udtrykker skam. Alligevel sker det fra tid til anden at nogen vælger denne appel. I det følgende undersøger jeg potentialet for skam som en konstruktiv følelse som Nussbaum antyder.

Kan negative følelser være konstruktive?

Min interesse i denne case retter sig primært sig mod at forstå de retoriske repræsentationer som Vinterberg og Gråbøls udtalelser udløste, fordi sådanne reaktioner giver os indblik i den politiske kultur vi lever i, og hvilke følelser der er socialt gangbare i politisk debat. Vi har set at skam opfattes som en negativ følelse der ikke er passende at mobilisere i offentlig debat. Den britiske kønsforsker Sara Ahmed har påpeget sammenhængen mellem følelser, politik og normativitet,²⁶ og med inspiration fra hende er der grund til at undersøge denne nærmest automatiske afvisning af skam som en acceptabel følelse i forbindelse med politik. Hvor Ahmed finder at lykke bliver betragtet som en attraktiv følelse som samfundet ønsker at understøtte, er det modsatte tilfældet med skam, og det har retorisk interesse hvordan reaktioner på den bruges til at bekæmpe appeller til den.²⁷ Hvilke samfundsmæssige reorienteringer kan vi opnå med en anden tilgang til skam? I køns- og affektstudier finder vi et udgangspunkt for en re-konceptualisering af skam som en negativ følelse med et konstruktivt potentiale. Men vi begynder i sociologien, retorikken og den politiske filosofi.

25 Martha Nussbaum, *Hiding from Humanity. Disgust, Shame and the Law* (New Haven: Princeton University Press 2004), 15.

26 Elizabeth Stephens, "Bad Feelings. An Affective Genealogy of Feminism," *Australian Feminist Studies* 30 (85) (2015), 278 [Ahmed 2010, 22].

27 Stephens, "Bad," 278 [59].

Følelsernes rolle i politisk retorik

For retorikere er det indlysende at samfundslivet ikke kan tænkes uden følelser. Det interessante er hvordan visse følelser er accepterede og andre ikke. Forholdet mellem følelser og samfundsliv og politik er et emne som kalder på udforskning af retorikere i dialog med tilgrænsende discipliner. I bogen *Bloody Revenge. Emotions, Nationalism, and War* beskriver sociologen Thomas L. Scheff følelsers betydning for sociale bånd og i det sociale, offentlige liv. Scheff trækker direkte paralleller mellem interpersonlige følelser og følelser i politik, fx mellem nationer, og hævder at de generelt er dårligt erkendte.²⁸ Ifølge Scheff er skam og stolthed vigtige i relationer mellem individer og grupper; hvor stolthed signalerer en sikker relation, er skam tegn på at relationen er truet.²⁹ Scheff udpeger skam som den hyppigste årsag til konflikteskalering, men at vi sjældent lægger mærke til dette på et kollektivt plan fordi vores samfund er stærkt individualiseret. Dét mener han, er undergravende for samfundsfølelsen, og han konkluderer at "[a]n accurate and effective social science requires that shame and interdependence be brought into the light of day".³⁰ Scheff peger på to mønstre i den fremmedgørelse som skam skaber: "opslugthed" (*engulfment*) og isolation. Han skriver at samfundet lider under en "bimodal alienation", dvs. begge former: Man er opslugt i en gruppe, fx i form af hypernationalisme, og isolerer sig fra andre.³¹ I analysen så vi hvordan Vinterberg og Gråbøl blev disciplineret ud i marginalisering for ikke at signalere tilstrækkelig "opslugthed" af dominerende forestillinger om dansk flygtningepolitikens berettigelse.

I bogen *Political Emotions* skriver filosofen Martha Nussbaum at "offentlige følelser", findes overalt i liberale demokratier, og at de knytter sig til politiske principper. Følelser kan have konsekvenser for udviklingen af et samfund, enten ved at styrke fælles idealer, eller de kan afspore processen ved at skabe eller forstærke skillelinjer, hierarkier osv.³² Et lignende perspektiv finder vi hos retorikeren James Kastely som med inspiration fra psykoanalytikeren James Lear argumenterer for at følelserne i retorik er en offentlig måde at opnå fælles selvforståelse: "[R]hetoric provides cooperative guidance for the audience's project of discovering or constituting its identity".³³ Samfundet lærer altså sig selv at kende gennem værdi- og følelsesbaseret refleksion og vurdering. Nussbaum peger på mulige funktioner af følelsesappeller i det politiske liv: De kan opdyrke en fælles forpligtelse på værdige

28 Det store norske forskningsprojekt "Scanguilt" bekræfter med sit fokus på postnationale skyldnarrativer i litterære og andre æstetiske tekster denne tradition, men samtidig peger projektet på skamfølelsens relevans for det sociale og politiske fællesskab for eksempel i forhold til at påvirke den sociale bevidsthed hos læseren/modtageren. Se <http://www.hf.uio.no/english/research/theme/scandinavian-narratives-of-guilt-and-privilege/about/>, tilgået 31. aug. 2018.

29 Scheff, *Bloody Revenge*, 3.

30 Scheff, *Bloody Revenge*, 54.

31 Scheff, *Bloody Revenge*, 58.

32 Martha Nussbaum, *Political Emotions. Why Love Matters for Justice* (Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2013), 2.

33 James L. Kastely, "Rhetoric and Emotion," 231-2.

projekter der kræver indsats og ofre. (Hun nævner social omfordeling, miljøbeskyttelse og ulandshjælp som eksempler.) Eller de kan holde kræfter i skak der vil beskytte et sårbart selv ved at nedgøre eller undertrykke andre.³⁴ Hun skriver optimistisk at ”følelser der retter sig mod nationen og dens mål er ofte til stor hjælp når man skal have folk til at tænke store tanker og gen-forpligte sig selv til et større fælles gode”.³⁵ Her berører hun, uden at nævne retorikken, indsigter fra epideiktikken, nemlig at den politiske kultur som en af sine funktioner tjener et pædagogisk formål: at kultivere evnen til at se andres menneskelighed og dermed skabe grundlaget for fællesskabet og den samfundsmæssige solidaritet.³⁶ Nussbaum tænker ikke i første omgang på skam, men på ”positive” følelser som fædrelandskærlighed, solidaritet o.l. Men selvom hun generelt anser skamfølelsen som destruktiv, er der dog forskel på hvordan skam bruges til at motivere. Hvis man antager at Gråbøl og Vinterberg udtaler sig som de gør, fordi de mener at regeringens politik er inhuman og et tegn på danskeres prioritering af egen velfærd på bekostning af konventionsforpligtelser, illustrerer casen særligt den ene af de funktioner Nussbaum nævner: Ser man forbi de spidsformulerede avisoverskrifter der henledte skam-udtalelserne til læsernes opmærksomhed, og i stedet på udtalelserne i deres helhed, efterlyser Gråbøl ”humanistiske idealer”, og Vinterberg erklærer sin tro på at ”vi fortsat er en befolkning af godhjertede mennesker”. I den sammenhæng kan skamfølelsen fortolkes som en appel til fællesskabet om en fornyet besindelse på grundlæggende værdier. De to kunstneres appeller til skam minder den danske befolkning om at holde fast i deres egen og andres fælles forpligtelse på værdier om menneskelig værdighed og social retfærdighed som man i Danmark længe har identificeret sig med. På den måde kan appellen til skam lede danskerne i en anden retning end at fokusere på egen økonomisk tryghed og national homogenitet på bekostning af flygtninge og dermed forhindre en selvoptaget dansk befolkning i at ignorere konventionskrav og lukke øjnene for den menneskelige ulykke blandt flygtninge.

En sådan tolkning finder man støtte til hos den politiske teoretiker Christina H. Tarnopolsky.³⁷ I modsætning til de fleste politiske teoretikere der anser skam som destruktiv for demokratisk politisk liv, argumenterer hun for at ikke alle slags skam er skadelig. Ligeså vel som skam kan bruges undertrykkende og marginaliserende, kan den også være en drivkraft for positiv selvrefleksion i forhold til det politiske fællesskab. Med henvisning til politiske skandaler og menneskerettighedskrænkelser som for eksempel torturen i Abu Ghraib-fængslet spørger hun om skam egentlig ikke burde aktiveres oftere. Gennem analyser af Platons nuancerede forestillinger om skam i dialogen ”Gorgias” udvikler hun begrebet ”respektfuld skam”. Når den indgår som en del af den politiske debat er det en smertefuld, men i sidste ende gunstig mobilisering af selvkritik som en modvægt til skråsikker tro på egen ufejlbar-

34 Nussbaum, *Political*, 3.

35 Ibid. Min oversættelse.

36 Nussbaum, *Political*, 6.

37 Christina H. Tarnopolsky, *Prudes, Perverts, and Tyrants: Plato's Gorgias and the Politics of Shame* (New Haven: Princeton University Press, 2010).

lighed. Skam kan altså være gunstig for selvrefleksiv, moderat demokratisk praksis. Med Michael Warner taler hun om en ”skammens værdighed” der består i at være åben for det ubehag og forvirring som følger med erkendelsen af ikke at leve op til sine egne idealer, men sidde fast i ureflekteret konformitet og selvstilsfreds moral.

Nussbaum konkluderer tilsvarende at selvom skam ofte bidrager til social splid, skal vi ikke negligere dens mulighed for at spille en positiv rolle i samfundslivet: “There is a healthy role for shame in social life when it does not divide or stigmatize but spurs people on to higher achievements. ... Shame is particularly likely to be healthy when it is collective, as when a society feels shame about some of its worst traits, such as sexism and racism.”³⁸

Negative følelser som gunstige for offentlig debat

Følelser, herunder negative følelser (for eksempel depression, sorg, misundelse og angst), har i de senere år været taget op i queer og feministisk teoris undersøgelser af det affektive og hvordan det præger samfundet.³⁹ I den feministisk orienterede såkaldte ”feel tank”⁴⁰ i Chicago har man arbejdet ud fra den opfattelse at offentlige sfærer i lige så høj grad er ”affektive verdener” som de er resultatet af rationalitet og retfærdiggørelse.⁴¹ I oversigtsartiklen “Bad feelings” viser Elizabeth Stephens hvordan negativitet i denne forskning er et middel til at kritisere vestlige kulturers ”tvungne positivitet”. I stedet for at forstå positive affekter som spontane personlige følelser begrebsliggøres de som politiske tilstande for derved at kunne belyse samfundsanalyse og -kritik.⁴² Stephens fremhæver teoretikere som Lauren Berlants og Sara Ahmeds arbejde med hvad de kalder ”offentlige følelser” (*public feelings*) – et projekt der fokuserer på hvordan følelser, snarere end at være personlige eller private sansninger, er delte og fællesskabsbaserede oplevelser som er konstituerende for vidensproduktion og subjektivitet.⁴³ Med andre ord repræsenterer de et syn på affekt som noget der er kulturelt cirkuleret, og som udøver stor adfærdsregulerende magt. Ahmed argumenterer således for at følelser hverken er ”i” individet eller i det sociale, men skaber de ”overflader” (*surfaces*) der tillader individet og det sociale at blive afstemt som objekter for hinanden.⁴⁴

I en ny opfattelse af negative følelser er Lauren Berlants begreb ”cruel optimism” relevant. Denne ’grusomme optimisme’ handler om det fænomen at individer og grupper knytter håb og mening til bestemte forestillinger om det gode liv til trods

38 Nussbaum, *Political*, 364.

39 Stephens, *Bad*.

40 Navngivet for at signalere et alternativ til en ”think tank”.

41 Lauren Berlant, ”Critical Inquiry, Affirmative Culture” *Critical Inquiry* 30 (Vinter 2004), 450.

42 Stephens, *Bad*, 279.

43 Stephens, *Bad*, 274.

44 Stephens, *Bad*, 277 [Lauren Berlant, *Cruel Optimism* (Durham: Duke University Press, 2011), 14].

for at disse forestillinger er uopnåelige, illusioner eller ligefrem destruktive.⁴⁵ Den stolthed som sættes i modsætning til skammen over Danmarks flygtningepolitik, har elementer til fælles med Berlants grusomme optimisme, idet den dels viste sig at være en stærkt disciplinerende ideologi for samfundets medlemmer, dels indebærer en risiko for at vedligeholde en forestilling om fx dansk humanisme der ikke reelt er grundlag for i den førte politik. Hermed er vi med Berlants ord tilbage ved spørgsmålet om den potentielt konstruktive side af skammens sociale karakter: "What does it mean to think about the aversive emotions of negativity as kinds of attachment?"⁴⁶ Kan det at føle skam over Danmarks politiske linje, i stedet for at blive opfattet som et distancerende træk, ses som et udtryk for identifikation med landet som et politisk og værdimæssigt fællesskab og som en invitation til at tage del i dette fællesskab – som en slags "sørgmodig solidaritetserklæring"? I bogen *The Cultural Politics of Emotion* peger Sara Ahmed på denne mulighed: "In other words, shame can become a form of identification in the very failure of an identity to embody an ideal."⁴⁷ Ahmed forklarer at skamfølelsen opstår i forhold til et ideal man værdsætter, og hun peger på hvordan skam kan genforene subjekter i det øjeblik de indser at de ikke lever op til et socialt ideal. Tanken er at netop oplevelsen af at svigte sig selv/fællesskabet er en måde at forholde sig til idealet og bekræfte det. Uanset hvor negativt skammen opleves, bekræfter den individets kærlighed og forpligtelse på idealerne.⁴⁸ Om skam på et nationalt niveau skriver hun: "National shame can be a mechanism for reconciliation as self-reconciliation, in which the 'wrong' that is committed provides the grounds for claiming a national identity, for restoring a pride that is threatened in the moment of recognition, and then regained in the capacity to bear witness."⁴⁹

Perspektiver for retorisk teori om følelser i politisk retorik

Artiklen har gennem snæver analyse af sanktionerende reaktioner på skamfølelsen i en konkret kontekst og en mere generel teoretisk refleksion peget på nogle af de spørgsmål man kan rejse i forbindelse med retoriske undersøgelser af henvisning til følelsen skam i offentlig debat.

Som en sidste perspektivering kan retorikere i forlængelse af Ahmeds pointe om hvordan offentlige følelser er den kontaktflade der sætter subjekter i kontakt med hinanden, finde en parallel i Carolyn Millers beskrivelse af genrer som former for social handling til en bredere forståelse af følelser i offentlig diskurs. Ligesom det er i kraft af vores kendskab til kommunikative genrer at vi er i stand til at forstå hvad andre vil med deres henvendelser, og genrekendskab giver os forståelsesrammer for hvilke sociale motiver vi kan have, og hvordan vi skal forfølge dem, kan vi forstå

45 Berlant, *Cruel*.

46 Berlant, "Critical Inquiry," 450.

47 Ahmed, *Cultural*, 108.

48 Ahmed, *Cultural*, 106.

49 Ahmed, *Cultural*, 109.

følelser som udgangspunkter for social handling og for eksempel undersøge hvilke perspektiver på samfundsmæssige emner forskellige følelser åbner for og hvordan.⁵⁰ I arbejdet med at analysere følelser i politisk retorik, fx populisme eller klimapolitik, er det centralt at holde sig for øje at bestemte følelser i det offentlige rum fungerer som en socialt regulerende magt der kobler visse mennesker sammen i affektive fællesskaber og på samme tid udgrænser andre. Desuden tegner øget interesse i negative følelser til at kunne åbne for nye perspektiver i forhold til blandt andet diskussioner om social retfærdighed. En følelse som skam er ikke nødvendigvis udtryk for afstandstagen, men kan tværtimod forstås som udtryk for identifikation og kan derfor fostre en form for solidaritet med fællesskabet når det ikke lever op til det ideal der ellers er retningsgivende for det. I den forstand kan der være en konstruktiv impuls i offentlig tilkendegivelse af skamfølelse.

50 Carolyn R. Miller, "Genre as Social Action," *Quarterly Journal of Speech*, 70(2) (1984), 151-167.

Litteratur

- Ahmed, Sara. *The Cultural Politics of Emotion*. 2. udg. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014.
- Aristoteles. *Retorik*. Oversat med introduktion af Thure Hastrup. København: Museum Tusulanums Forlag, 1991.
- Aristoteles. *On Rhetoric. A Theory of Civic Discourse*. Oversat af George A. Kennedy. New York: Oxford University Press, 1991.
- Berlant, Lauren. "Critical Inquiry, Affirmative Culture." *Critical Inquiry* 30 (Vinter 2004): 445-451.
- Berlant, Lauren. *Cruel Optimism*. Durham: Duke University Press, 2011.
- Bloch, Charlotte. "Følelser. Skam, skyld, solidaritet og medfølelse i interaktion og organisation." I *Socialpsykologi. En grundbog til et fag*, redigeret af Michael Hviid Jacobsen, Erik Laursen og Jan Brødsløv Olsen, 477-50. København: Hans Reitzels Forlag, 2013.
- Bo, Inger Glavind. "Skam – når personligheden står for skud." I *Hverdagslivets følelser*, redigeret af Inger Glavind Bo og Michael Hviid Jacobsen, 93-114. København: Hans Reitzels Forlag, 2015.
- Byrckel, Tine. "Kan man skamme sig over sit land?" *Information*, 26. februar 2016. <https://www.information.dk/kultur/2016/02/kan-skamme-land>.
- Enggaard, Michael. "Thomas Vinterbeg i hård kritik af danske politikere." *Jyllands-Posten*, 17. feb. 2106. <https://jyllands-posten.dk/kultur/ECE8451688/thomas-vinterberg-i-haard-kritik-af-danske-politikere/>.
- Goffman, Erving. "On Face-Work: An Analysis of Ritual Elements in Social Interaction." *Reflections: The SoL Journal* 4 (2003): 7-13.
- Holst, Emma Qvirin. "Her er Lars Løkke grundlovstale." *Altinget*, 5. juni 2016. <http://www.altinget.dk/artikel/her-er-lars-loekkes-grundlovstale>

- Jansen, Flemming. "Jeg skammer mig – over selvgode danske kulturpersonligheder." *Den Korte Avis*, 22. feb. 2016. <https://denkorteavis.dk/2016/jeg-skammer-mig-over-selvgode-danske-kulturpersonligheder>.
- Jensen, Erik. "Thomas Vinterberg i Berlin: Jeg skammer mig over at være dansker." *Politiken*, 17. februar 2016. <https://politiken.dk/kultur/filmogtv/art5612214/Thomas-Vinterberg-i-Berlin-Jeg-skammer-mig-over-at-være-dansker>.
- Kastely, James L. "Rhetoric and Emotion." I *A Companion to Rhetoric and Rhetorical Criticism*. Walter Jost and Wendy Olmsted, 221-37. Hoboken, N.J.: Wiley-Blackwell, 2008.
- Leonhard, Anders. "JP-læsere til Vinterberg: Vi skammer os over dig." *Jyllands-Posten*, 18. februar 2016. <https://jyllands-posten.dk/kultur/ECE8452152/jplæsere-til-vinterberg-vi-skammer-os-over-dig/>.
- Miller, Carolyn R. "Genre as Social Action." *Quarterly Journal of Speech* 7, nr. 2 (1984) : 151-167. Norsk oversættelse med introduktion af Kjell Lars Berge i *Rhetorica Scandinavica* 18, 2001.
- Møller, Erik Bjørn. "Radikale skammer sig mest over Danmark." *Altinget*, 10. marts 2016. <https://www.alinget.dk/artikel/radikale-skammer-sig-mest-over-danmark>.
- Nielsen, Anders Holm. "Sofie Gråbøl til *The Guardian*: Svært at være stolt af Danmark." *DR Nyheder* 27. januar 2016. <https://www.dr.dk/nyheder/udland/sofie-graaboel-til-guardian-svaert-vaere-stolt-af-danmark>.
- Nielsen, Marie Ravn. "Vinterberg er ikke alene: 5 kunstnere, der har kritiseret dansk flygtningepolitik." *DR Nyheder*, 18. februar 2016. <https://www.dr.dk/nyheder/kultur/vinterberg-er-ikke-alene-5-kunstnere-der-har-kritiseret-dansk-flygtningepolitik>.
- Nussbaum, Martha. *Hiding from Humanity. Disgust, Shame and the Law*. New Haven: Princeton University Press, 2004.
- Nussbaum, Martha. *Political Emotions. Why Love Matters for Justice*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2013.
- Olsen, Theis Lange. "Røde Kors om Løkkes asylstramninger: Er Danmark blevet et uland?" *DR Nyheder*, 13. oktober 2015. <https://www.dr.dk/nyheder/politik/roede-kors-om-loekkes-asylstramninger-er-danmark-blevet-et-ulan>.
- Pedersen, David Budtz. "Demokratiet er truet af følelser." *Information*, 21. februar 2017.
- Rand, Erin. "Bad Feelings in Public: Rhetoric, Affect and Emotion." *Rhetoric and Public Affairs* 18, nr. 1 (2015): 161-175.
- Scheff, Thomas J. *Bloody Revenge. Emotions, Nationalism, and War*. Boulder: Westview Press, 1994.
- Stephens, Elizabeth. "Bad Feelings. An Affective Genealogy of Feminism." *Australian Feminist Studies* 30, nr. 85 (2015): 273-282.
- Tangney, June Price & Ronda L. *Dearing. Shame and Guilt*. Series Editor's Note by Peter Salovey. New York: Guilford Press, 2002.
- Tarnopolsky, Christina H., og Christina H. H. Tarnopolsky. *Prudes, Perverts, and Tyrants. Plato's Gorgias and the Politics of Shame*. New Haven: Princeton University Press, 2010.